

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. X

БЕОГРАД 1960

АКАДЕМИЈСКИ РЕЧНИЦИ И ЊИХОВИ ЗАДАЦИ

— Поводом прве књиге Речника Српске академије наука —

II

Године су пролазиле, па је сазревало време за следећи лексикографски подухват. Млађи иницијатори су се прихватили новијих, друкчијих задатака.

Додуше, на територији српског културног утицаја идеје о колективној бризи око језика и око речника почеле су да ничу врло рано; само што је због неповољних околности прошло неких 40 година док се није искристалисало правилно решење.

Матица српска помишљала је још 1841. г. у Пешти на састављање српске граматике и правописа. Те исте године било је основано Друштво српске словесности (које, преко каснијег Српског ученог друштва, представља, у ствари, заматак Српске академије наука), са задатком да њени чланови „створе научни језик и да њиме прошире, популаризују научна знања“²⁸. Већ 1845 г. Друштво је морало одустати од тога (Вук је тада још био жив и мотрио будно на сва таква збивања!), па је онда, „не мењајући много у своме статуту, прешло на сасвим други задатак, који је, уосталом, био одувек задатак свих народних академија: да проучава језик свога народа, обичаје, остатке од старина, земљу и све што она у себи има“²⁹. Писац овог историјата, проф. А. Белић, не осуђује ни оне првобитне намере Друштва, пошто су у то време

²⁸ И за ову, тако замишљену терминологију изишла је нека врста огледа, у Гласнику Друштва српске словесности бр. I; аутор је био Ј. Ст. Поповић.

²⁹ А. Белић, Извештај поводом 50-годишњице Српске академије наука о историји Друштва српске словесности, Српског ученог друштва и Српске краљевске академије, Пос. изд. САН CXVI, Споменике бр. 7 (1939—41), стр. 6 и д. Цитат стр. 7.

Вукова начела била и политички прогоњена, па је неко други ипак морао да се стара о језику. Уосталом, само Друштво се баш у погледу Вукових реформи показало либерално, те је при крају 50-их година прихватило Вуков правопис. А замисао да научници претресају питања књижевног језика и правописа, па и терминологије, сама по себи још није негативна³⁰.

Следећа лексикографска иницијатива јавила се 1852. г. У извештају о раду Друштва за ту годину стоји да ово „није сумњало предузети једаред и већег обима дело, и то је српски пространи речник“³¹. Тадашњи потпредседник Ј. Стејић, у Гласнику бр. V, учинио је „Предлогъ за србскій рѣчникъ и србску граматику“, са позивом да се из народа шаљу речи којих нема код Вука, и са извесним идејама о прављењу нових речи³². Друштво српске словесности се ускоро претворило у Српско учено друштво (1864. г.); у програму тог новог тела није била споменута израда речника, иако му је задатак био неговање искључиво националних наука. Али је касније у овом Друштву у више махова било говора, нпр., о раду на енциклопедији, затим је у Гласнику бр. XXII штампан „Топографски речник“ Ст. Новаковића, а у Гласнику бр. LIX обиман рад Ђ. Поповића: „Турске и друге источанске речи у нашем језику, грађа за велики српски речник“³³. И касније, кад је већ била основана Академија наука, са којом се Друштво стопило, неговање језика није силазило с дневног реда. Тако је, нпр., на једној седници разматран предлог да се као „академска тема“ распише: „Употреба речи за апстрактне појмове у српском народном језику“. На једном другом скупу академика расправљало се о томе како треба писати неке речи (бројеве, заменице, предлоге и др.). Академици су изразили мишљење да ће се уједначено писање постићи споразумом, који би требало да изиђе из таквог научног тела као што је Академија. Трећом приликом је на скупу било говора о томе да би власти требало да обрате пажњу на чистоту језика у ономе што издају³⁴.

³⁰ О. с., стр. 14, 16.

³¹ Цитирана Посланица Ст. Новаковића, стр. 12.

³² В. о томе у Посланици Ст. Новаковића и у Извештају А. Белића, стр. 26.

³³ Извештај А. Белића, стр. 43 и д.

³⁴ Годишњак СКА II (за г. 1888), стр. 80 и д.

Из свега можемо закључити да су се у погледу израде речника очекивале, прво, повољније прилике, а на првом месту политичке, јер је њихова несређеност неповољно одјекивала и у научним установама; друго — очекивало се коначно сазревање мисли о томе да су потребна два речника на српскохрватском земљишту, са луцидним схватањем о томе шта има да представља један, а шта други.

Свега десет година дели декларације о једном и о другом речнику, оне декларације којима су ударена два темеља, и то Даничићеву од 1878. г. у уводу огледне свеске, у вези са речником Југославенске академије, и Новаковићеву од 1888. г. у Посланици о стогодишњици Вука Караџића, поводом потребе да се заснује речник Српске академије.

Српска академија наука (раније Српска краљевска академија) основана је 1886. г. Њен први председник, Ј. Панчић, који је умро после мање од годину дана проведених на том положају, саставио је три дана пред смрт председнички говор, који није стигао да прочита и који је остао као врста његовог аманета Академији. Тај аманет су с поштовањем наводили њени будући председници, они који су били филолози по струци³⁵. Друга тачка његовог општег програма гласи: „Да се у списима наше Академије очува чистота нашег језика онако као што нам га народ даје, и као што су нам га наши велики учитељи В. Караџић и Ђ. Даничић прописали. Особито чиним пажљиве г. г. академичаре да се никад не упуштају у прописивање којекаквих номенклатура и техничких термина. Оваквих појава било је у свим мањим и већим литературама, и свуд су се показале као штетне“.

Ст. Новаковић је до почетка припремних радова око издавања новог речника имао прилике да размисли добро о том послу, јер се бавио проблемима Даничићева речника. Његове су идеје, отприлике, у овоме. Пошто је у историји нашег језика почело ново раздобље, и то већ пре близу једног века, данас је и могућно и потребно показати шта је на том пољу никло и како се развило. Али и више од тога: том новом књижевном језику треба помагати да се учврсти, подсећањем на оно што је добро и што је, можда,

³⁵ Ст. Новаковић у Посланици, в. и извештај са тог свечаног скупа у Годишњаку СКА II (за г. 1888), стр. 178 и д.; Извештај А. Белића, стр. 127.

пало у заборав, и одбацивањем онога што је стечено на неки погрешан начин. Ми имамо речнике народног језика, али се књижевни језик, „упамтимо добро — у свим појединостима, онакав какав је, нигде не говори у народу, макар да опет у њему нема ниједне појединости која се негде у народу не би говорила. Тиме су и Срби дошли до живог народног књижевног језика, који је управо рећи једино потпуно доследном правилношћу различит од народнога говорног језика“³⁶. Новаковић, дакле, види у књижевном језику једну нарочиту варијанту народног; језик који га занима и чији речник он предлаже Академији као њен најпречи задатак, по њему је „књижевни народни“.

Ст. Новаковић је био за одбацивање особених имена свих врста, затим „тамних речи“ и уопште „књижевности несродног материјала“. У библиографији извора којима се треба служити он предлаже да уђу, с једне стране, књижевници од Доситеја, а с друге стране, дијалектолошка грађа, до које ће се доћи систематским истраживањем, између осталог и путем упитника и позивом за скупљање речи у народу. Какву улогу треба да игра овде дијалектолошка грађа? — Видимо јасну разлику између Даничићева и Новаковићева пројекта: у Даничићевој речничкој грађи књижевност је та која треба да обogaћује знање о народном језику; код Новаковића знање о народном језику треба да обogaћује књижевност, треба да јој ствара нов потенцијал.

У овој етапи почиње у нашем лексикографском раду раздвајање појма „народни језик“ од појма „књижевни језик“. Новаковић тим поводом подсећа да је већ и сам Бук осећао извесно двојство, издвајајући током времена „чисти народни језик“ од народног уопште³⁷. Разлученост та два појма видимо данас у самом наслову београдског академијског речника, који гласи „Реч-

³⁶ Посланица, стр. 62.

³⁷ Посланица, стр. 48. О том питању сажето говори М. Стевановић (Грамматика српскохрватског језика, Нови Сад 1954, 5): „Сви народи се у свакодневном животу служе својим језицима, а сем тога сваки народ обично на своје језику развија књижевност и изграђује своју културу. Углавном, то је један исти језик. Али код свих народа постоје мање или веће разлике између народног језика, тј. језика којим се већина народа служи у свакодневном говору, и језика на коме развија своју књижевност и културу и који се зато, за разлику од првог, зове *књижевни језик*“. В. и код Белића у чланку: Народни и књижевни језик, НЈ VI (1939), стр. 97—102, као и на многим другим местима у његовим радовима.

ник српскохрватског књижевног и народног језика“, као и у излагањима правог творца и првог уредника његовог, проф. А. Белића, у уводу пред први том³⁸. То исто се чита и у наслову прве огледне свеске, која је изашла још 1913. г., и у уводу њеног уредника, М. Иванића³⁹. Друга је ствар што је дошло до разлике између концепције Ст. Новаковића, с једне стране, и концепције каснијих остваривача његових замисли, М. Иванића и А. Белића, с друге: према првој концепцији требало је правити речник само к њ и ж е в н о г народног језика, а према другој још и оног дела народног језика који не иде у књижевност. А. Белић, затекавши већ промену коју је Иванић унео у првобитни план (или, можда, само у првобитни наслов, пошто идеје Иванићева увода не пружају гаранцију да је он био начисто са овим питањима), и не сложивши се одмах са тиме⁴⁰, с правом је приметио да би у том случају требало још попуњавати онај материјал који је замислио и почео скупуљати Новаковић. То се после и радило у даљим фазама припрема за издавање овог речника. У чему је био смисао и корист од таквог проширивања задатка, видећемо касније. Тако је речник Српске академије, пројектован испрва да буде речник само књижевног језика од Доситеја и Вука наовамо, постао, при свом остваривању, речником и књижевног речничког блага и оног које није књижевно, при чему је све оно што из било ког разлога стоји данас ван књижевности на потребан начин и обележено у њему.

Нећемо улазити овде у историјат припрема и израде овог речника, чија је прва књига изашла 1959. г. Кратак преглед тог историјата, као и оцена претходних огледних покушаја, постоје у споменутом Уводу; написао их је проф. Белић, који је четрдесет година (од 4. X 1920. г. до 26. II 1960. г.) стајао на челу Лексикографског одсека, касније Института за српскохрватски језик, где се тај речник и стварао⁴¹. Може се рећи само најкраће — да се Ст. Новаковић, који је био толико загрејан за овај велики поду-

³⁸ Нарочито стр. VII—IX и XXIII—XXV.

³⁹ Српски речник књижевног и народног језика, Београд 1913. Увод, стр. IV—V.

⁴⁰ Извештај, стр. 188.

⁴¹ Увод, стр. IX—XXI. В. и одељак 12, „Речник народног књижевног језика“, Извештај, стр. 180—192.

хват, сам није прихватио руковођења израдом речника. Међутим, тај је посао био тако озбиљно схваћен у Академији, да међу онима који су први подвлачили у књигама речи за експертирање читамо чак имена М. Решетара, Ст. Новаковића и А. Белића, а међу преписивачима цедуља били су и Рад. Домановић и Ј. Скерлић и Ј. Продановић⁴³. Пре коначног издања било је три огледне свеске, стваране у веома различитим политичким и културним амбијентима, стога и различитих вредности. О првој, Иванићевој, постоји и оцена Т. Маретића⁴⁴; о другим двома говори А. Белић у Уводу.

Поводом почетка штампања овог већ давно замишљеног великог дела ваља рећи нешто о томе на који се начин данас остварују лексикографски подухвати ове врсте, и којих се принципа има држати овај, засад најмлађи југословенски академијски речник. И лексикографија је напредовала, као и остале гране филологије и лингвистике, и о њој самој ниче данас све интересантнија лексиколошка литература. Не може се, разумљиво, говорити о томе да се сва данашња лексикографија, у свим средиштима где се на њој ради, придржава истих начела и истих метода; све зависи, и увек ће зависити, од средине где се ради и од њених потреба. Али је чињеница да се разумеваће тих начела и метода, и уопште речничких задатака, данас све више пречишћава и утврђује:

При изради сваког великог речника једног језика који није описно-историјски већ речник савременог језика, као што је наш нови српскохрватски, спомиње се нормативност. Неку врсту нормативности желели су да постигну и многи ранији речници. Довољно је прочитати предговоре разним издањима речника Француске академије, где се говори о „добрим“ речима и о томе који су писци класици и од којих треба узимати грађу. Постављало се, дакле, питање избора; нормативност се схватала и као узимање само одређених, најодабранијих књижевника, и као одабирање, чак и из њихових дела, одређених речи. Тим путем иду и данас многи речници, нпр. напред помињани академијски речници у другим словенским земљама. Негде у већем, негде у мањем опсегу саставља се, прво, регистар оних писаца чији се језик сматра било чистим, узорним, било интересантним и у својем потенцијалу спо-

⁴³ Извештај, стр. 182—183.

⁴⁴ Рјечник Српске академије, Љетопис ЈАЗУ XXVIII (за г. 1914), 120 и д.

собним за обогаћивање доброг књижевног изражавања. А затим се и из оквира њихове лексике прави у извесном смислу непотпуни регистар речи — одредница: међу архаичним дијалекатским, туђим и другим сличним речима бира се само оно што се, према критеријуму редакције, може употребљавати, — из стилских разлога, из разлога што за неке локалне појмове нема других назива сем локалних и сл. И то је онда нормативност тих речника. Разуме се, у њихов задатак спада и нормирање акцента, морфологије и сл. Међутим, речник Српске академије израђује се на другим начелима. Ни њему се не може одрећи нормативност, само што се она ту спроводи друкчије. Као што је већ речено, у њега се уносе и оне речи које ређе улазе или никако не могу ући у књижевност. Али ту има много средстава која служе као упозорење: реч се не дефинише него се упућује на другу, исправнију реч; код ње се стављају ознаке „покрајинско“, „дијалекатско“, „некњижевно“, „неправилно“, „вулгарно“, „варваризам“. Таквим обавештењем врши се и потребно нормирање. И разни правописни и ортоепски речници такође представљају нормативне речнике своје врсте, а опет у њима налазимо најразличитије језичке неправилности, чак и систематисане, управо зато да би се о њима, не прећуткивањем него објашњавањем, створила најтачнија информација. Јер неправилности постоје, и о њима треба водити рачуна, како при научном раду, тако и при упућивању читалаца и говорника. Један велики речник може, из научних разлога, да стави себи у задатак бележење свих таквих одступања од норме, док, с друге стране, из разлога поучавања, он даје о њима неопходне податке и сугестије.

Концепција таквог речника као што је речник Српске академије постаје на тај начин разумљива и оправдана. И науку и широку публику ће из врло многих разлога интересовати да добију на једном месту потпун преглед српскохрватског језика — и из књига и из покрајинских збирки. Интересоваће и то, како су све писали српскохрватски књижевници (сви а не само најбољи) у разним крајевима и условима. Ову мисао, нпр. у вези са претераном употребом туђица — да споменемо само то — изражава проф. А. Белић овако: „И та је употреба резултат извесне туђинске атмосфере којом су обухваћени духовни интереси појединаца. Па и то је докуменат нашег културног развитка који се не сме занемарити“⁴⁴.

⁴⁴ Увод, стр. XXV.

Осим тога поставља се питање — ко ће и како вршити избор, ако га треба вршити. Погледи на избор одредница били су врло различити, па и необични у разним приликама. Добровски је некад саветовао Вуку да саставља речник само од речи из пословица, да изоставља „познате“ речи⁴⁶. О компетенцији људи који бирају речи за речник било је говора поводом рада Француске академије. Код нас је Ст. Новаковић желео да пажљиви одбир речи врше сами академици (разних струка). Проф. А. Белић је с правом приметно да би у том случају стручан посао био препуштен нестручним људима⁴⁶. У Уводу он је оспорио такво право донекле и самим стручњацима, када је рекао: „Овај Речник неће бити еклектички, тј. такав у који би уредници пуштали само оне речи за које мисле да имају права грађанства у савременом књижевном језику. Јер такво поступање уредника било би индивидуално, зависило би од њихова знања, укуса и разумевања“⁴⁷. А онда је додао још један аргуменат против еклектизма: „Затим, наш је књижевни језик ипак још у постајању, тако да се не може већ сада говорити о томе које су речи добиле искључиво право грађанства“⁴⁸.

Има још једно питање које се решава неједнако, према томе за шта се одределе творци речника: то је начин навођења потврда. Речник Југославенске академије, после добивених сугестија поводом Огледа, а данас и речник Српске академије, цитирају и књиге и стране у књигама са потпуном тачношћу. За строго научне сврхе такав је начин најприкладнији. У том случају речник је само трансмисиони апарат за упознавање језичких чињеница, посредник између грађе и читалаца. Међутим, неки други речници (рекло би се, већина) себи придају функцију грађе. Они или цитирају писца и дело, уз напомену о поглављу, чину и сл. (речник Совјетске академије), или само писца (нпр., речник Бугарске академије), или, најзад, уопште не дају примере из књижевности, сматрајући своја тумачења и своје евентуалне примере довољним. Овакво поступање представља у старим речницима одраз субјективног прилажења, можда и жеље да се прикаже сопствена уче-

⁴⁶ Љ. Стојановић, о. с. 125.

⁴⁶ Извештај, стр. 184.

⁴⁷ Увод, стр. XXIII.

⁴⁸ I. с.

ност; а данас је то један модернизован принцип лексикографије, са тежњом ка упрошћавању и отресању од сувишних филолошких реквизита. У том смислу, у данашњим речницима других словенских народа где је дошло до правописних промена, врши се и прилагођавање старијих извора грађе новим законима ортографије. У речнику Српске академије то се не ради.

Са етимолошким тумачењима такође се поступа различито. После многовековних класичарских традиција и давања грчких и латинских етимологија где год се могло, а затим младограматичарских занимања за индоевропско порекло, порастао је интерес према питањима о томе из којих је језика непосредно попуњаван речнички фонд. Речник Српске академије се труди да, према расположивим могућностима, покаже код свих позајмљених речи из ког су страног (савременог) језика оне позајмљене. А даље етимологије тих страних речи, као и непозајмљених, тј. изворно словенских, препуштају се етимолошким речницима.

Садашње стање у науци ставља речнике пред нове и све теже задатке. Ако је речник онако замишљен како је то случај са речником Српске академије, тј. ако он на себе преузима и улогу скупа дијалекатских речника, он треба по могућству да покаже и дијалекатске тенденције а не само дијалекатску лексику: какве фонетске појаве владају у појединим областима, затим, шта се може запазити у животу акцената, има ли неких категорија у које продиру нове, још несанкционисане акценатске промене и сл. Речник Српске академије није поставио себи толико за циљ да бележи све оне фонетске и акценатске варијанте које су као безизузетачне законистости познате нашој класичној дијалектолошкој литератури; то би исувише проширило његов обим. Он пре може да представља путоказ ка оним дијалекатским збивањима која у науци још нису систематисана, која су уско локална, необавезна, неоправдана са гледишта дијалектолога или сл.

Речник има срећне могућности да бележи уопште сва збивања у језику, и у провинцијалном и у књижевном, као што су, нпр., непозната дотле, у неку руку изненадна, колебања у роду именица, у глаголском виду или, нпр., у прелазности одн. непрелазности глагола; захваљујући сакупљеној грађи лексикограф је у повољном положају да темељно обрађује глаголске префиксе, предметке и друге почетне делове сложеница и полусложеница;

разуме се исто вреди и за суфиксе и за друго. Од велике је начелне важности то да све ово може да буде врло плодносно за даље богаћење језика код књижевника који буду тражили савет од речника, и за даљи развој језика уопште.

Лексикографу се пружа могућност да упознаје раније незапажене или мање проучене семантичке појаве свих врста. Нпр. — да узмемо надхват — појављивање неких позитивних или негативних значењских прелива у речима које су саме по себи неутралне: „свако“ са неповољном, презривом оценом људи на које се то односи, „човек“ са нијансом величине, племенитости тог појма, „број“ са значењем великог броја⁴⁹, „године“ са значењем високих, поодмаклих година, „капитал“ са значењем великог капитала а не каквог било итд. Семантички потенцијал речи често је неслућено богат, тако да је један од задатака и тај да се одреди шта уопште спада у домен лексикографије а шта треба да остане изван ње. Имали смо већ прилике да говоримо о томе да, нпр., „снег“ може да значи „падање снега“, или да, рецимо, „Швајцарска“ значи „време док траје швајцарска територија за онога ко путује“⁵⁰. Реч „медицина“ значи и науку и уџбеник, и примену науке („никаква медицина овде не помаже“; у истој реченици народско значење те речи било би „лек“), и тумачење у вези с том науком („развезао неку медицину“), можда и огранак те науке (*totum pro parte*: „изучавао разне медицине а ниједну болест не зна да излечи“), и ко зна шта још. Далеко од тога да све то може бити показано у речнику; али већином омеђивања лексикографије лексикограф мора да влада.

⁴⁹ Грађа за Речник САН пружа примере и из добрих писаца за употребу речи „број“ у значењу „велики број“; стога могу и речи „бројан“ и „бројност“ имати одговарајућа значења. Речник ЈАЗУ даје доказе о томе да је такве употребе било и код старих писаца. Према томе, неће бити тачно мишљење Љ. Стојановића (НЈ IV, 276) нити писца језичке поуке у „Нашој пошти“ (НЈ II, 127), да ова употреба није исправна.

⁵⁰ ЈФ XXII, 302. У реченици као што је „Преспаво је (у возу) целу Швајцарску, пробудио се тек у Италији“ јасно је да, при стриктном замењивању, дефиниција „држава у Алпима“ не би задовољила, јер имајући у виду значење глагола „преспавати“ (како ће бити дато у речнику) и именице „држава“ није логично да се држава може преспавати. А јасно је и то да такво проширење значења у речи „Швајцарска“ није ни обавезно ни само по себи разумљиво и за остале именице, те не би било исправно да га ниједна лингвистичка дисциплина не нотира.

Врло је интересантан и мало обрађиван проблем — колико од стилистике и стилских фигура треба да улази у речник. Одговорити на то питање значи претходно разумети природу стилских фигура и оценити шта је уопште стилска фигура а шта није. Ако се каже: „На небу тог несрећника гомилали су се поново тешки облаци“, речи „облак“ не сме се приписати фигуративно значење: овде су се све речи, тако рећи линеарно, помериле, стварајући целу конкретну слику (иако на апстрактној подлози) и остајући оно што су. Ово је фигура за *стилисту*, али „облак“ овде није фигура за *лексикографа*. Друкчије је ако кажемо: „Наше пријатељство квари само један облак — њена сумњичавост“: у овој реченици ништа се није померило осим једне речи, није се створила могућност за виђење слике у којој би „облак“ био у свом правом амбијенту и према томе у правом значењу, тако да је овде реч „облак“ присиљена да промени значење, и она га мења у правцу „сметња“, „препрека“ или сл. Лексикограф неки пут наилази и на велике тешкоће кад треба да тумачи неке фигуре, одн. да процењује тип и степен фигуративности. Каква је, нпр., фигура када се каже „песница дрена“, „јатагани кукуруза“, „кугла лубенице“, „клинци кише“⁶¹, или, рецимо: „Мапе влаге на зидовима“⁶²? Наиме, да ли су ту промениле значење речи „песница“, „јатаган“, „кугла“, „клинац“, „мапа“ или се догодило само нешто између речи а не у њима самима?

Добар савремени речник мора да обраћа велику пажњу на сва она струјања која се стварају међу речима и на то шта им та струјања доносе. Не само што захваљујући друкчијем додиру, друкчијем размештају речи настају фигуре, већ се речи и у својим обичним значењима семантички мењају (или не мењају, на шта треба нарочито пазити!) када ступају у одређене спојеве. Од тога да ли се каже „прозорско окно“ или „рударско окно“ зависи значење речи „окно“; али и обратно — од тога да ли је речено „велика снага“ или „велика слабост“ значење речи „велики“ не зависи, иако би неко могао помислити да зависи, јер је у првом случају „велики“ заменљиво са „моћан“, „јак“, а у другоме није заменљиво. Питање је овде у томе шта се све може рећи за снагу

⁶¹ О. с., стр. 299.

⁶² Богатство и богаћење језика, Књижевност и језик у школи (1954), стр. 169.

када је велика (она је онда моћна, јака), али у тој истовремености, па чак и узајамној условљености, нераздвојности квалитета не смемо да гледамо и њихову идентичност.

Везе међу речима треба да се посматрају и са граматичке стране. Добро је познато да од тога који падеж стоји, нпр., уз предлог „у“ — да ли генитив или акузатив одн. локатив — зависи значење тога предлога. Међутим, савремена лексикографија имаће прилике да открива те зависности и у сасвим другим областима, тамо где их раније махом није бележила: нпр., значење глагола „држати се“ зависи од тога да ли уз њега стоји „за нешто“ или „нечега“ или „на нечему“, или прилог „добро“, „јуначки“, „кукавички“; значење глагола „решити“ зависи од тога да ли уз њега стоји предмет у акузативу (решео задатак) или додатак у виду „да + презента“ одн. инфинитива (решео да дође)⁵³.

Ово је само летимичан преглед оних проблема који ће одиграти у савременим речницима и у новом српскохрватском речнику далеко већу улогу него што им је припадала у ранијим сличним остварењима. О њима се сада много више мисли и пише него што је некад био случај.

Али тиме није казано све о разлици између старијих и новијих лексикографских подухвата. Покушајмо да бацимо још један, шири поглед на услове под којима се данас велики речници израђују и на потребе које данас треба помоћу тих речника задовољавати.

Један од главних момената јесте тај да су се промениле многе политичке и културне прилике — и код других народа, а што је за нас најважније, и код нас. Пре једног века и више, у временима постепеног политичког ослобођења и пораста националног одушевљења, лексикографи су, као и други слични прегаоци, имали пред очима извесне специфичне задатке: учинити народ свесним сопствених богатстава, потврдити његову вредност пред другим народима, помоћи му, поучити га; направити ризницу његових духовних достигнућа (а језик спада међу њих), баш зато да му се омогући његов даљи полет и даља афирмација. Ту је требало водити рачуна о просветитељској страни рада, енергично одбацити речи које нису у духу исправног изражавања, упућивати

⁵³ ЈФ XXII, стр. 300—301.

на оно што представља „књижевни“, „правилни“ народни говор, износити фолклор, а све то ради што бољег утврђивања тих, за нас данас већ достигнутих циљева, ради одржавања родољубља и, у крајњем домету, ради заснивања новог, бољег живота, који се јављао на видику. За овакве задатке данас више нема потребе у нашој средини. Као што сада не би ником пало на памет да се бори за очување француског, руског, талијанског језика, исто тако ни код нас нема више потребе за борбом, за образлагањем, за учвршћивањем, сем у границама сасвим обичног, редовног нормирања, које спада у дужност свих учитеља и свих научника у сваком народу и сваком времену. Филолошки интереси не изумиру, само што су се циљеви битно изменили.

Примена филологије у лексикографији усмерена је данас ка све снажнијем ширењу знања: с једне стране — знања о оним појмовима које речи означавају, о значењима речи, а с друге стране — о самим речима као предмету науке о језику.

Садашњег читаоца ће сасвим објективно интересовати и „тамне“ речи, нејасне, туђе и разне друге, речи с разним недостацима. Нормирање остаје као један од главних задатака речника: то је толико јасно да о томе не треба много говорити. Али је исто толико важан и други задатак — задовољење данашње жеље и жеђи за познавањем свих појединости. На пример: у овој епоси невиђеног полета технике, индустрије, медицине и свега осталог, у чијим оквирина још није било времена да се развију народне терминологије, и вероватно их неће ни бити у сваком појединачном језику, пошто међународни термини сасвим задовољавају, — у овој епоси читалац жели да зна значење свих тих термина, који су у све живљем промету. Те речи постепено постају исти такви чланови његовог говорног и писаног језика, као и старе, домаће: према томе, нема разлога остављати их принципијелно за неке друге речнике, енциклопедијске и тзв. „специјалне“; треба их само знати правилно обрадити, увек са упозорењем ако постоји домаћа реч са доиста истим значењем. У неком енциклопедијском речнику неће бити говора о акценатским и морфолошким променама тих речи: где ће се оне онда давати? А треба истаћи да се и те интернационалне речи покоравају домаћим акценатским и морфолошким законима, па је и то један доказ више да оне улазе у круг свакодневног изражавања. На тај начин долази, даље, до

све ближњих додиром међу народима с разним језицима: међународне, опште познате речи, носоци нових и при том опште познатих појмова, постају нека врста есперанта, иако фрагментарног есперанта.

И још нешто: у епоси све бржег развитка цивилизације расте и темпо превођења с једног језика на други. Ми смо сада не само у раздобљу када сва светска литература, ако је само добра, треба да припадне свакоме, већ и на прагу раздобља електронског превођења. Можда није сувише смело рећи да би тачно израђени велики национални речници, са што потпунијом обрадом синтаксе, фразеологије, стилистике, били велика помоћ и многобројним преводиоцима, па и скорим творцима преводилачких машина; јер кад се данас чита о овим најновијим техничко-лингвистичким замислима, види се да је разрада синтаксе и фразеологије уз сваку реч једна од најосновнијих потреба.

Речено је да данашњи речник треба да шири и знање о самим речима као предмету лингвистике. Данас се ради на великим дијалектолошким атласима, који су нарочито потребни нацијама са много дијалеката и са богатом и сложеном историјом тих дијалеката и њихових носилаца, — какав управо и јесте случај код нас. На помолу је снажно развијање извесних млађих лингвистичких дисциплина, нпр. о језичким супстратима (код нас још нарочито балканологије); исто тако, у средиште пажње доспевају нека гранична поља између језика и књижевности, језика и музике и разних других области. Ми и не знамо још за рачун којих све наука лексикографија врши припремне радове, од којих све научних грана и задатака преузима проблеме, да би их, обрађене или бар донекле начете, предала даље. Сасвим је тачно рекао Ст. Новаковић: „Што тањом тачношћу у припошвању грађе најлакше [се] може угодити будућим још незнатим потребама науке“⁵⁴. И А. Белић је казао поводом речника Српске академије: „Овај Речник [ће] постати извор за друга дела која ће обрађивати различне стране нашег језика“⁵⁵.

Вратимо се, на крају, почетној мисли ових излагања. Када се баца само овакав, брз поглед на све задатке које треба решавати

⁵⁴ Рад ЈА XLV, стр. 200.

⁵⁵ Увод, стр. XXIII.

и на све околности о којима треба водити рачуна при раду на великом речнику неког језика, постаје јасно да се такав посао мора поверити већем скупу људи, и то оних који имају и добру стручну спрему и широке опште видике. Он се мора радити у установи која је снабдевена свим потребним помоћним средствима. Обрађивач и редактор морају имати при руци сличне речнике других раздобља и других језика; они треба да буду упознати са последњим дометима лексикологије као научне гране. А и да не говоримо о томе колико дуго и дубоко треба понекад да трагају за самим значењима речи: при том је далеко сложенији посао да се обради нека реч из најчешће свакодневне употребе, која управо због свог великог оптицаја постаје тешко „уловљива“ у дефиницију (*и, чуји, велики, да, један, биши-esse, од, црн, где* итд.), него она која има врло уско и врло тачно одређено значење и која изискује велику прецизност при тумачењу (*волунтаризам, синемаској*). Није био редак случај да се лексикографи жале на тежину својег посла. Још крајем 17-ог века писао је састављач предговора за прво издање речника Француске академије: лакше је рећи да телескоп значи наочаре за гледање у даљину, неголи објаснити шта је то гледање; реч која се дефинише често је тачнија од своје дефиниције. А овако говори писац предговора уз седмо издање истог речника: „Речник није ништа друго него тачан и минуциозан инвентар свих идеја или прелива идеја које представљају речи у својој простој или сложеној употреби, у природном или сликовитом значењу; и често, да би се открило тачно значење речи која има најобичнији лик, треба дупсти по човековом уму до његових последњих дубина“⁵⁶. П. Будмани је приметио: „Лексикографија [је] мучнији и незахвалнији посао од граматике, те се је стога на овом пољу много мање израдило него на граматичкоме“⁵⁷.

Из свега произилази да је најбољи начин тај да се једни лексикографи служе искуствима других. Пошто данас у нашој земљи треба да започне израда и издавање два речника двају језика који досад нису имали оваквих остварења у својој историји (словеначког и македонског), а још један речник тек је почео да

⁵⁶ Стр. II.

⁵⁷ П. Будмани, Поглед на историју наше граматике и лексикографије од 1835 године, Рад ЈА LXXX (1886), 165 и д. Цитат стр. 183.

излази па ће и њему бити потребно још много помоћи, то ћемо поновити предлог, већ једном изречен⁵⁸: да би добро било да се и код нас, као и у неким другим земљама, покрене нека повремена публикација, у необавезним временским размацима, у којој би лексикографи и лексиколози (уосталом, и из разних других области научних интересовања, ономастичари, писци разних специјалних или двојезичних речника и другога) износили мисли и запажања о своме раду.

Ирена Грицкаић

---

⁵⁸ Јужнословенски филолог XXII, 303.